

DISCIPLÍNA V ŠKOLÁCH A MIMOPRÁVNE SANKCIE

JÁN ŠKROBÁK

Právnická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Slovenská republika

Abstract in original language

Tento príspevok sa zaoberá niektorými aktuálnymi problémami týkajúcimi sa disciplíny v školách, ako aj mimoprávnymi sankciami v školách, a to vrátane univerzít. Ide o sankcie, ktoré – ako sa javí – nemajú vždy striktné legálny podklad, no javia sa byť nevyhnutnosťou, pokiaľ je potrebné zaistiť bezporuchový chod pedagogického procesu.

Key words in original language

Disciplína v školách, mimoprávne sankcie, verejná správa.

Abstract

This contribution deals with some current issues regarding school discipline and extralegal sanctions, which are used in schools (including universities). These sanctions seem to lack a strictly legal basis, but they seem to be a necessity to ensure, that the teaching process can run undisturbed.

Key words

School discipline, extralegal sanctions; public administration.

Cieľom môjho príspevku je poukázať na fenomén, ktorý je síce predstavitelom akademickej obce z právnických vysokých škôl dôverne známy z ich každodennej činnosti, no pritom sa mu spravidla nevenuje pozornosť ako fenoménu právnemu. Ide o disciplínu v školách, techniky, prostredníctvom ktorých sa zabezpečuje a vynucuje a o postihy, ktoré sa voči nedisciplinovaným žiakom a študentom používajú. Kladiem si za cieľ skúmať vybrané disciplinarizačné techniky a sankcie používané v školách voči žiakom a študentom z nasledovných hľadísk:

- nakoľko majú právny základ,
- nakoľko majú vôbec relevanciu z hľadiska právneho,
- či je potrebné a možné regulovať ich právom, alebo či je naopak vhodné právom ich potierať.

Pri hľadaní odpovedí na tieto otázky prirodzene nemožno obísť otázku významu týchto praktík pre uskutočňovanie agogického procesu.

Predovšetkým je potrebné vymedziť, čo mám na mysli pod disciplinarizačnými technikami a o aké sankcie (v názve príspevku označené ako mimoprávne, čo je však hypotéza, ktorej verifikovanie alebo falzifikovanie je predmetom príspevku) má ísť.

Poskytovanie vzdelávania školami, ktorých zriaďovateľom je subjekt verejnej správy (štát, územný samosprávny celok) možno považovať za poskytovanie verejných služieb. O verejných službách možno hovoriť aj v prípadoch, keď ide o činnosť uskutočňovanú entitami, ktoré síce nie sú zriaďované subjektom verejnej správy a teda z organizačného hľadiska netvorí súčasť verejnej správy, avšak sú financované prinajmenšom sčasti z prostriedkov verejných rozpočtov. Pri poskytovaní verejných služieb v širokom rozsahu dochádza k realizácii sociálnej moci. Jej prejavmi sú práve disciplinarizačné techniky. Disciplínu možno vymedziť aj ako komplexný zväzok mocenských techník.¹

Na zabezpečenie bezporuchového fungovania neosobných inštitúcií, akými sú školy, je disciplína nevyhnutná. V prípade škôl ide najmä o priestorovú a časovú disciplínu, bez ktorej agogický proces nemožno realizovať. Mocenské techniky sociálnej moci je však náročné, ak nie úplne nemožné, v úplnosti transkribovať do roviny normativity práva. Hypotézu, že v agogickej praxi teda bude dochádzať k mocenskému pôsobeniu, ktoré nemusí byť striktne legálne, teda nemožno považovať za nepodložené. Pôsobenie sociálnej moci na subjekty si tieto často neuvedomujú a jednotlivé mocenské techniky sú bez hlbšej reflexie akceptované. Dôvodom, pre ktorý je to tak, je, že subjekty sa spravidla dobrovoľne snažia reprodukovať správanie sa konformné so sociálnymi normami, keďže takéto správanie sa má vyššiu mieru spoločenskej akceptácie a spája sa s výhodami a absenciou nevýhod pre subjekt, ktorý ho realizuje.

Napriek tomu však môže dôjsť a v praxi aj dochádza k poruchám. Otázkou je, čo v prípade, ak dôjde k realizácii nedisciplinovaného správania sa, ktoré nie je v rozpore s právom. V takýchto situáciách sa uplatňujú sankcie, ktoré som označil v názve príspevku ako mimoprávne a ktorých právny rozmer je predmetom nášho záujmu.

Prenesme sa v našich úvahách do konkrétnejšej roviny. Predovšetkým je potrebné vymedziť, aspoň príkladmo, aké prípady možno subsumovať pod nedisciplinované správanie sa, o ktorom tento príspevok pojednáva. Okrem zjavne protiprávných úkonov to môže byť aj konanie, ktoré právu neodporuje, alebo aspoň je miera jeho právnej konformity diskutabilná – napríklad vedenie rozhovoru so spolužiakom počas vyučovacej hodiny, používanie telekomunikačnej a výpočtovej techniky na účely nesúvisiace s výučbou, priestorová poloha a postoj tela odporujúci sociálnym normám

¹ FOUCAULT, M.: *Dozerať a trestať. Zrod väzenia*. Bratislava : KALLIGRAM 2004, s. 218.

a podobne. Za nedisciplinované môžu byť považované aj niektoré vonkajšie prejavy – napríklad oblečenie, účes, makeup, piercing či iné ozdoby tela.

Ďalej je potrebné odpovedať na otázku, aké sankcie, „podozrivé z mimoprávnosti“, sú predmetom týchto úvah. Môže to byť napríklad uloženie povinnosti žiakovi alebo študentovi, ktorý sa správal nedisciplinovane, aby vykonal nejaké aktivity súvisiace s realizáciou výučby a vzdelávania, ktoré by inak vykonávať nemusel (napríklad uloženie povinnosti zotrvať v učebni po ukončení výučby, uloženie povinnosti vypracovať písomnú prácu alebo vypracovať a prezentovať referát). Ďalším príkladom môže byť vykázanie z miestnosti, kde sa uskutočňuje výučba. Môže ísť aj o rôzne viac či menej symbolické tresty, ktoré spočívajú vo verejnom vystavení „previnilca“ zahanbeniu či dokonca poníženiu. Do tejto kategórie možno zaradiť aj napomenutie či pokarhanie žiaka alebo študenta pred spolužiakmi, kolegami či rodičmi, ale napríklad aj uloženie povinnosti stáť počas vyučovacej hodiny v kúte miestnosti, sedieť v „somárskej lavici“, či dokonca kľáčať. Ďalšou zo sankcií, ktorými sa možno zaoberať, je dočasné či trvalé odňatie vecí žiakovi (napríklad loptičky, hry, časopisu a podobne). Napokon spomeniem možnosť zohľadniť nedisciplinované správanie sa pri hodnotení žiaka alebo študenta.

Právny rozmer problematiky

Právny rozmer problematiky disciplinarizačných sankcií v školách budem analyzovať s ohľadom na platné a účinné právne normy obsiahnuté v prameňoch práva vo formálnom zmysle v Slovenskej republike, ale aj s prihliadnutím na rovinu normatívnych aktov vydávaných verejnými vysokými školami. Tu je potrebné zdôrazniť, že verejné vysoké školy v Slovenskej republike nemajú oprávnenie na autonómnu právotvorbu. Vydávajú teda iba interné normatívne akty, nie všeobecne záväzné právne predpisy.

Základnými prameňmi práva – pokiaľ ide o právnu úpravu agogického procesu v školách – sú zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej len „školský zákon“), ktorý upravuje výchovu a vzdelávanie v základných a stredných školách, a zákon č. 131/2002 Z. z. o vysokých školách (ďalej len „zákon o vysokých školách“). V prvom rade teda otázky načrtnuté v úvode tohto príspevku je potrebné posudzovať s ohľadom na právnu úpravu obsiahnutú v týchto dvoch zákonoch.

V zákone o vysokých školách je potrebné zaoberať sa najmä právnou úpravou povinností študenta (§ 71) a právnou úpravou zodpovednosti za správne disciplinárne delikty, na označenie ktorých zákonodarca používa pojem disciplinárne priestupky (§ 72).

Povinnosti študenta vysokej školy podľa zákona o vysokých školách možno rozdeliť na

1. študijné povinnosti
2. povinnosti ustanovené internými normatívnymi aktmi verejnej vysokej školy, príp. jej súčastí
3. ďalšie povinnosti (ustanovené priamo zákonom o vysokých školách)
4. povinnosti ustanovené negatívne, a to v hypotéze normy ustanovujúcej skutkovú podstatu správneho disciplinárneho deliktu.

Povinnosti uvedené v bodoch a), b) a d) nie sú ustanovené priamo zákonom, ale iba interným normatívnym aktom, no zo zákona vyplýva povinnosť plniť ich.

Zákon o vysokých školách neobsahuje ustanovenie, ktoré by študentom priamo ukladalo, aby sa správali disciplinovane, resp. ktoré by priamo zakazovalo nedisciplinované správanie sa. Cieľom môjho príspevku nie je urobiť komplexný výskum úpravy týchto otázok v interných normatívnych aktoch vysokých škôl v Slovenskej republike, obmedzím sa preto len na konštatovanie, že s ohľadom na ustanovenie § 71 ods. 2 zákona o vysokých školách je možné, že študent vysokej školy bude na základe ustanovení interného normatívneho aktu (zrejme najmä študijného poriadku vysokej školy, resp. fakulty vysokej školy) povinný správať sa disciplinovane.

Pokiaľ ide o možnosť vyvodit' povinnosť správať sa disciplinovane z ustanovení zákona o vysokých školách, alebo z ustanovení interných normatívnych aktov verejných vysokých škôl v Slovenskej republike, ustanovujúcich skutkové podstaty správnych disciplinárnych priestupkov, je treba upozorniť, že ak by sme aj mohli subsumovať niektoré z vyššie naznačených prejavov nedisciplinovanosti pod skutkové podstaty správnych disciplinárnych deliktov, nemohli by sme nájsť uspokojivé odpovede na otázky položené v úvode príspevku – a to ani z hľadiska potrebnej operatívnej a efektivity nastolovania žiadúceho stavu. Ak sa má docieľiť, aby sa študenti správali disciplinovane, javí sa byť nevyhnutné, aby prostriedkami na nastolenie disciplíny disponoval vyučujúci. Nastolovanie disciplíny prostredníctvom rozhodovacej činnosti orgánov akademickej samosprávy (dekan, resp. rektor a disciplinárna komisia pre študentov) je príliš zdĺhavé a neefektívne; pritom však platí, že inak správne disciplinárne priestupky prejednávať nemožno. Môj osobný názor je navyše taký, že ak by sa vyučujúci pokúšali nastolovať disciplínu na vyučovaní prostredníctvom formálneho disciplinárneho konania, viedlo by to skôr k oslabovaniu ich autority pred študentmi.

Takisto je vylúčené, aby sa za správne disciplinárne priestupky študentovi uložil iná sankcia, než tá, ktorú ustanovuje zákon – to je tiež prekážka operatívneho nastolenia disciplíny.

Pokiaľ ide o povinnosti žiakov základných a stredných škôl, upravuje ich predovšetkým ustanovenie § 144 ods. 4 školského zákona. Ani tu by sme nenašli explicitné ustanovenie ukladajúce žiakom povinnosť správať sa disciplinovane, resp. zdržať sa nedisciplinovaného konania.

Viacere povinnosti, ktoré uvedené ustanovenie školského zákona obsahuje, však možno interpretovať ako implicitné príkazy na disciplinované správanie sa, resp. ako implicitné zákazy nedisciplinovaného správania sa (napríklad: žiak je povinný neobmedzovať svojim konaním práva ostatných osôb zúčastňujúcich sa výchovy a vzdelávania, chrániť pred poškodením majetok školy alebo školského zariadenia a majetok, ktorý škola alebo školské zariadenie využíva na výchovu a vzdelávanie, chrániť pred poškodením učebnice, učebné texty a učebné pomôcky, ktoré mu boli bezplatne zapožičané, pravidelne sa zúčastňovať na výchove a vzdelávaní a riadne sa vzdelávať, ak školský zákon neustanovuje inak, konať tak, aby neohrozoval svoje zdravie a bezpečnosť, ako aj zdravie a bezpečnosť ďalších osôb zúčastňujúcich sa na výchove a vzdelávaní). Napríklad „smskovanie“ počas vyučovacej hodiny, čítanie časopisov či vedenie rozhovoru so spolužiakom nepochybne spravidla možno považovať za porušenie povinnosti riadne sa vzdelávať, vyrušovanie na hodinách navyše možno chápať aj ako obmedzovanie práva vzdelávať sa ostatných žiakov v učebni. Sú však aj také prípady správania sa vnímaného ako nedisciplinované, ktorými sa žiadna z uvedených zákonom ustanovených povinností neporušuje. Ako porušenie disciplíny sa vníma napríklad aj to, že žiak nerešpektuje zaužívanú pozíciu, priestorovú orientáciu či polohu tela. Keby napríklad gymnazista strávil vyučovaciu hodinu tak, že by ležal na bruchu na dlážke a tu by si robil poznámky, je veľmi pravdepodobné, že by sa jeho správanie vnímalo ako nedisciplinované, hoci by ním neobmedzoval práva tretích osôb a nebolo by ani možné povedať, že z hľadiska účelu vyučovacieho procesu sa na ňom nezúčastňuje riadne. Takisto prípady, keď sú žiaci zo škôl vykazovaní napríklad kvôli účesom alebo oblečeniu, sú ťažko subsumovateľné pod niektoré z vyššie uvedených povinností ako prípady ich porušenia.

Pri posudzovaní právnej možnosti na využívanie disciplinarizačných techník v školách je – ak porovnáваме školský zákon a zákon o vysokých školách – neprehliadnuteľným rozdielom povinnosť žiakov základných škôl a stredných škôl ustanovená v § 144 ods. 4 písm. h) školského zákona, podľa ktorého žiak je povinný rešpektovať pokyny zamestnancov školy alebo školského zariadenia, ktoré sú v súlade so všeobecne záväznými právnymi predpismi, vnútornými predpismi školy a dobrými mravmi. Aj s ohľadom na toto ustanovenie možno skonštatovať, že právom aprobovaný priestor pre disciplinarizáciu na základných školách a na stredných školách je širší, než na vysokých školách, čo je pochopiteľné, keďže študentmi vysokých škôl sú dospelí ľudia, u ktorých sa predpokladá dostatočná osobnostná vyspelosť a nie je potrebné výchovne na nich vplývať v takom rozsahu, ako na žiakov základných škôl a stredných škôl.

Viacere zo sankcií, o súlade s právom ktorých je reč v tomto príspevku, a ktoré som načrtol vyššie, môžu mať – pokiaľ ide o základné a stredné školy – základ práve v ustanovení § 144 ods. 4 písm. h) školského zákona a teda ich nemožno označiť za mimoprávne. V niektorých prípadoch to však môže byť diskutabilné: napríklad vykázanie žiaka z učebne či dokonca z budovy školy môže byť vnímané ako porušenie ústavne zakotveného práva na vzdelanie, odňatie veci ako porušenie vlastníckeho práva k veci, ktoré je takisto chránené Ústavou Slovenskej republiky ako základné ľudské právo a niektoré prípady trestov smerujúcich k verejnému zahanbeniu žiaka vzbudzujú pochybnosti o ich súlade s Ústavou SR garantovaným právom na ochranu ľudskej dôstojnosti. V prípade, že by sankcie za nedisciplinované správanie sa boli v rozpore napríklad s niektorým z vyššie uvedených základných práv, nebola by splnená podmienka súladu pokynu učiteľa s právom a preto by žiak nemal právnu povinnosť rešpektovať takýto pokyn.

Posúdenie otázky prípustnosti zásahu do niektorého zo základných práv a slobôd často bude záležať najmä od intenzity sankcie: Ak sa napríklad žiak vykáže z miestnosti na desať minút, ak mu učiteľ odníme mobilný telefón na jednu vyučovaciu hodinu, alebo ak zahanbenie spočíva len v tom, že žiak musí určitý čas napríklad stáť pred očami spolužiakov v kúte miestnosti, nejde zrejme o také zásadné zásahy do jeho základných ľudských práv, ktoré by vyvolávali potrebu predchádzať im prostredníctvom práva a prostriedkov právnej ochrany. Úplne striktné na súlade výkonu disciplinarizačných techník s právom s ohľadom na fakt, že ide o dva úplne sa neprelínajúce sa normatívne a mocenské systémy, ktoré v úplnosti nemožno zosúladiť, ťažko možno bazírovať. Keby sme sa pokúsili prostriedky disciplinarizácie v školách, ktoré nemajú jednoznačne zjavný právny základ, v úplnosti eliminovať právom a prostriedkami právnej ochrany, znefunkčnili by sme s veľkou pravdepodobnosťou školský systém. Nemožno sa spoliehať na to, že disciplína bude nastoľovaná len pôsobením prirodzenej, neinštitucionalizovanej autority učiteľa.

Záver

Úprava povinností študentov vysokých škôl obsiahnutá v zákone o vysokých školách nepredstavuje sama osebe dostatočný právny základ pre vynucovanie disciplinovaného správania sa študentov vysokých škôl. Stálo by za zváženie, či by nebolo vhodné uvažovať o doplnení ustanovenia § 71 ods. 3 zákona o vysokých školách prinajmenšom o povinnosť študenta študovať riadne. Takéto ustanovenie by predstavovalo všeobecne formulovanú právnu povinnosť, ktorej ustanovením by sa predišlo aspoň najzjavnejším prejavom nedisciplinovaného správania sa. Predovšetkým však treba zdôrazniť, že je žiadúce, aby vysoké školy a fakulty vo vlastných interných normatívnych aktoch upravili povinnosti študentov tak, aby sa predchádzalo nedisciplinovanému správaniu sa.

Mnou uvedené príklady sankcií, o ktorých súlade s právom som prejavil pochybnosť, vo vzťahu k študentom vysokých škôl nemajú oporu v zákone.

Nemožno však vylúčiť, že niektoré budú upravené v interných normatívnych aktoch vysokých škôl alebo fakúlt, tak, ako napríklad Študijný poriadok Univerzity Komenského v Bratislave upravuje prípady, kedy môže vyučujúci študenta vykázat' z miestnosti.

Napriek pochybnostiam o dostatočnom právnom podklade pre tieto disciplinarizačné sankcie sa prihovám za to, aby sa nepristupovalo k ich potieraniu právom a prostriedkami právnej ochrany, pokiaľ nejde o prípady zásahov do sféry základných ľudských práv a slobôd, ktorých závažnosť nie je nepatrná. Išlo by o kontraproduktívne pokusy ohrozujúce fungovanie nášho školského systému. Techniky disciplíny nie je možné v úplnosti právom regulovať, a nie je to ani účelné, tak, ako nie je účelné v úplnosti regulovať mocenské prostriedky, ktoré sú nástrojmi na vynucovanie plnenia povinností ustanovených inými sociálnymi normami než právnymi normami. Ak nepovažujeme za potrebné ustanovovať ako právne povinnosti všetky povinnosti korešpondujúce s povinnosťami vyplývajúcimi z takých sociálnych normatívnych systémov, ako je zdvorilosť, slušnosť, morálka, prečo by sme mali ako právne povinnosti ustanovovať konkrétne povinnosti na disciplinované správanie sa?

Ustanovenie niektorých konkrétnych povinností na disciplinované správanie sa predstavuje riziko z toho hľadiska, že iné formy nedisciplinovaného správania sa by sa mohli vnímať ako nesankcionovateľné. To by predstavovalo riziko pre bezporuchový priebeh agogického procesu – došlo by k narušovaniu mocenských vzťahov sociálnej moci, ktoré sú potrebné pre bezporuchové fungovanie spoločnosti.

Ak by sme sa snažili disciplinarizačné techniky a povinnosti na disciplinované konanie regulovať právom, a to tak, aby sme sa vyhli vyššie načrtnutému problému „nepokrytia“ možných situácií, ktoré môžu nastať v agogickej praxi a na to nadväzujúceho spochybňovania možnosti uplatňovania disciplinarizačných techník, prichádzali by do úvahy dva prístupy:

- prístup založený na použití veľmi všeobecných formulácií, a to aj pokiaľ ide o povinnosti v rámci disciplíny, aj pokiaľ ide o možné disciplinarizačné sankcie
- prístup založený na kauzistických výpočtoch.

Zatiaľ čo druhý uvedený prístup nikdy nebude môcť v úplnosti eliminovať možné medzery v zákone, prvý prístup nepredstavuje podľa môjho názoru žiadny zásadný rozdiel oproti situácii, keď povinnosti na disciplinované správanie sa a disciplinarizačné techniky nie sú právom regulované vôbec.

Odlíšná situácia, než v prípade študentov vysokých škôl, je v prípade žiakov základných škôl a stredných škôl. Školský zákon ustanovuje explicitne viaceré povinnosti, ktoré možno vnímať ako disciplinarizačné prostriedky.

Zvlášť treba upozorniť na oprávnenia učiteľov ukladať žiakom pokyny, ktoré sú žiaci povinní dodržiavať, pokiaľ nie sú v rozpore s právom, internými normatívnymi aktmi a dobrými mravmi. Túto úpravu hodnotím pozitívne, keďže predstavuje optimálny právny základ pre vytvorenie disciplíny v školách. S ohľadom na jej danosť nie je v prípade niektorých z načrtnutých sankcií možné používať prívlastok „mimoprávne“, pravda, môže to závisieť od okolností a intenzity sankcie.

Literature:

- Foucault, M.: Dozerať a trestať : Zrod väzenia, Bratislava: KALLIGRAM, 2004, 312 s., ISBN 80-7149-663-4.
- Kaščák, O.: Moc školy : O formatívnej sile organizácie, Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied a Typi, vydavateľstvo Trnavskej univerzity 2006, 165 s., ISBN: 80-224-0905-7.
- Škrobák, J.: Foucaultova koncepcia sociálnej moci, disciplinarizácia a poskytovanie verejných služieb. In: Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae, roč. 27/2009. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave 2009, s. 403 – 430, ISBN: 978-80-223-2633-9.

Contact – email

jan.skrobak@flaw.uniba.sk